

Проблемні питання при перевищенні меж необхідної оборони

В умовах трансформації соціально-економічного життя українського суспільства аналіз криміногенної ситуації та відповідної соціальної реакції на неї, взаємодії злочинця та його жертви, контроль за рівнем злочинності спонукає до активнішого використання можливостей кримінології.

Леся ГУСАР,
асистентка кафедри
кримінального права
та криміналістики
Чернівецького
національного
університету
імені Ю. Федьковича,
кандидат юридичних наук

Кримінологічна теорія як сукупність ідей, поглядів, концепцій, учень і уявлень про об'єкти соціальної дійсності ґрунтується на практиці кримінологічного дослідження та вивчення ефективності боротьби зі злочинністю. Успішна профілактика злочинів, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, можлива лише в тому випадку, якщо увага буде сконцентована на особі, яка перевищила межі необхідної оборони, оскільки саме особа є носієм причин їх вчинення.

Особливістю особи, яка перевищила межі необхідної оборони, є більш низький ступінь суспільної небезпечності у порівнянні з іншими умисними злочинцями. У генезі цих злочинів (ст.ст. 118, 124 Кримінального кодексу (КК) України) знаходяться саме помилки суб'єкта оборони, джерелом яких є дефекти взаємодії суб'єкта оборони із зовнішніми факторами. Тому можна стверджувати, що саме особа, яка перевищила межі необхідної оборони, її особливості повинні бути безпосереднім об'єктом запобіжного впливу.

№ 10(112) жовтень 2010

ВІСНИК ПРОКУРАТУРИ

Особа, яка перевищила межі необхідної оборони, як істота соціально характеризується наявністю волі і пізнання, а також мотивів, цілей, відчуттів та емоцій, які є обов'язковими компонентами будь-якого акту людської діяльності і виражають певні риси особистості. Суб'єктивна сторона діяння, вчиненого при перевищенні меж необхідної оборони, характеризується відповідністю і взаємодією інтелектуальної, вольової та емоційної сфер людської психіки, які виражають ставлення особи до діяння та його наслідків. Аналіз ознак, які складають і характеризують суб'єктивну сторону цих діянь (мотив, мета, емоції), дозволяє встановити наявність самого факту необхідної оборони або ж його відсутності. Так, лише за наявності стану необхідної оборони може бути зроблений висновок, перевищила особа меж необхідної оборони чи ні. Тому правильне визначення мотиву і мети діяння особи в стані необхідної оборони у разі перевищення її меж дозволяє правильно кваліфікувати діяння за ст.ст. 118, 124 КК України.

Правильне визначення емоційного стану особи при необхідній обороні, який вплинув на перевищення її меж так, що вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди щодо небезпечності посягання чи в обстановці захисту, дозволяє зробити висновок про відсутність у діяч такої особи вини, що виключає кримінальну відповідальність. Психічне ставлення особи, яка захищається, до оборонних дій містить у собі інтелектуальні і вольові елементи. Тому той, хто порушує охоронювані правом інтереси особи, яка посягає, не знаючи при цьому, що він дає від-

січ суспільно небезпечним посяганням, не може розглядатися як особа, яка здійснює захист у стані необхідної оборони.

Особа, яка діє у стані правомірної необхідної оборони, повинна розуміти, що в цьому випадку відбувається посягання, що воно має суспільно небезпечний характер і що оборонні дії, які вчиняються, спрямовані саме на захист індивідуального чи суспільного інтересу, на припинення такого посягання. Крім того, особа, яка обороняється, за необхідної оборони повинна бажати вчинити оборонні дії. Незважаючи на те, що причини, які спонукають до дій, можуть бути різними – відчуття самозбереження, справедливості, альтруїзму, співчуття, захисту правопорядку, моральний обов'язок, відчуття патріотизму, виконання службового обов'язку тощо – їх можна об'єднати спільним моментом: поведінка особи, яка вчиняє правомірну необхідну оборону, характеризується суспільною користістю оборони. Існує взаємозв'язок уявлень особи, яка діє у стані необхідної оборони, про фактичну обстановку події й об'єктивні дані, на підставі сприйняття яких склалося таке уявлення.

У деяких випадках, наприклад у стані афекту, дійсність може сприйматися у спотвореному варіанті, оскільки у людини можуть скластися помилкові уявлення про фактичний характер нападу і фактичні наслідки своїх дій. Страх, злість, ненависть тощо послаблюють правильне розуміння ситуації, яка склалася, можуть скласти хибне уявлення про наміри присутніх, про кількість нападників, про характер дій того, хто нападає¹, і врешті-решт стати обставиною, яка виклю-

вчинення, а відповідно, і кримінальну відповідальність особи, яка перевищила межі необхідної оборони. Особа, яка обороняється, сама обирає свій вчинок, обирає засоби захисту і засоби, які при цьому використовуює.

Норми про необхідну оборону закріпили справедливе положення про недопустимість засудження через необережність при перевищенні меж необхідної оборони. Небезпечність засудження за необережне перевищення меж захисту при відсічі нападу може призвести до того, що громадяни взагалі перестануть застосовувати активну оборону, особливо в тих випадках, коли суспільно небезпечне посягання не спрямоване проти їх особистих інтересів. Якщо проаналізувати зміст ст. 118 і ст. 124 КК України, можна дійти висновку, що психічне ставлення особи, яка обороняється і перевищує межі необхідної оборони, до вчинених нею дій і наслідків характеризується тільки умисною формою вини. При умисному перевищенні меж оборони видно, що при відсічі суспільно небезпечного посягання той, хто обороняється, використовує надзвичайні засоби захисту, має місце продумана, холоднокривна оборона. Таке перевищення має місце тоді, коли той, хто обороняється, свідомо перевищує межі необхідного захисту, при цьому використовує право на необхідну оборону як засіб, який виправдовує заподіяння смерті чи інших тяжких наслідків тому, хто посягає, що дозволяє поставити такі дії в один ряд зі злочинами².

Законодавець визнає за кожною людиною і громадянним право на необхідну оборону, тобто захист своїх інтересів, інтересів інших осіб,

суспільства і держави шляхом заподіяння тому, хто вчиняє суспільно небезпечне діяння, шкоди. Відповідно до цього дії особи, яка правомірно захищається при необхідній обороні, не можуть бути винними. Винність передбачає, що особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї поведінки, передбачає настання суспільно небезпечних наслідків і бажає або свідомо допускає їх настання. Діянням, які вчиняються у стані необхідної оборони як такі, що виконують позитивну соціальну функцію, не властива суспільна небезпечність. Особа, яка обороняється, при необхідній обороні не усвідомлює суспільно небезпечного характеру своєї поведінки і не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків, а прагне суспільно корисних наслідків і, відповідно, бажає їх настання або допускає їх настання. Отже, діяння особи, яка обороняється, при необхідній обороні не містять жодної ознаки злочину і, відповідно, не містять ознак складу злочину.

Під час захисних дій свідомістю особи, яка обороняється, при необхідній обороні, охоплюється об'єкт суспільно небезпечного посягання, якому загрожує небезпека, тобто весь характер діянь, які вчиняються тим, хто нападає, така особа передбачає (або має можливість передбачити) наслідки, які настануть від цих дій. Безумовно, час, місце, обстановка, знаряддя і засоби посягання та інші моменти, які охоплюються свідомістю того, хто обороняється, й оцінюються ним як такі, які посилюють небезпечність посягання. Інтелектуальне ставлення особи, яка обороняється, може бути неоднаковим стосовно різних обставин.

Не менш важливим елементом психічного ставлення особи, яка обороняється, до діянь, які вчиняються, є усвідомлення свого суб'єктивного права на захист належних їй прав і свобод усіма способами, які не заборонені законом. Природне право на захист від кримінально-правового посягання відображається в поведінці особи, яка обороняється, в її діях щодо відвернення небезпеки, яка загрожує. Особа, яка обороняється, повинна усвідомлювати, що при захисті своїх інтересів, законних інтересів інших осіб, суспільства чи держави вона діє правомірно, навіть якщо заподіює шкоду особі, яка посягала. При вчиненні оборонних дій особа передбачає, що в результаті вимушеного використання сили тому, хто вчиняє напад, буде заподіяна шкода, яка повинна відповідати суспільній небезпечності посягання. За допомогою вольових зусиль особа, яка обороняється, контролює свою поведінку, керує своїми діями, підпорядковує свою поведінку правовим вимогам. Шкода, яка об'єктивно заподіюється тому, хто посягає, не є метою оборонних дій, а засобом досягнення кінцевої мети — захисту суспільних відносин від шкоди, яка їм заподіюється.

За допомогою вольових зусиль особа, яка обороняється, переборює страх і невпевненість, контролює, наскільки це можливо в умовах нападу, свою поведінку, керує своїми діями щодо зупинення посягання і підпорядковує свою поведінку правовим вимогам про перевищення допустимих меж. Отже, поведінка особи, яка обороняється, при необхідній обороні обов'язково підпорядковується меті: захисту особистості і прав

осіб, які обороняються, інших осіб, інтересів суспільства і держави, які охороняються.

Особливістю злочинів, учинених з перевищенням меж необхідної оборони, є специфіка їх мотивів³, а саме: прагнення захистити інтереси держави, суспільні інтереси, життя, здоров'я, особу чи права того, хто обороняється, чи іншої особи від суспільно небезпечного посягання⁴. Намір захистити особисті чи суспільні інтереси від злочинного посягання є визначальним мотивом не тільки у випадку необхідної оборони, а й при перевищенні її меж. При цьому перевищення меж оборони може бути зумовлене й іншими мотивами, наприклад: наміром розправитися з нападником через учинений ним напад, страхом тощо. Проте існування різних мотивів не змінює того, що мотив захисту є основним стимулом, який визначає поведінку особи, яка перевищила межі необхідної оборони. Мотивація дій винного при перевищенні меж необхідної оборони має бути в основному зумовлена захистом від суспільно небезпечного посягання охоронюваних законом прав та інтересів.

Мотивом як потребою у певній поведінці психологія називає психічний акт, який охоплює такі елементи: свідомість, відчуття і волю. У різних за змістом злочинах чи однакових — залежно від конкретних обставин — психічні категорії, які входять до складу мотиву, мають неоднакове значення. Найчастіше домінує свідомість. Нерідко важливу роль відіграють відчуття при обов'язковій присутності свідомості.

На мотив діянь, які вчиняються особою у стані необхідної оборони,

значно впливають відчуття. Зміст і сила відчуттів залежать від об'єкта посягання, від суб'єктивної оцінки небезпечності наслідків особою, яка обороняється, від її соціальних установок та інших обставин. Тому відчуття можуть відігравати важливу роль при необхідній обороні. Свідомість, воля і відчуття як необхідні елементи мотиву взаємопов'язані і взаємообумовлені. Кожний елемент не тільки є складовою частиною єдиного, а й впливають один на одного. Отже, мотивом дії особи, яка обороняється, при необхідній обороні є усвідомлений намір, зумовлений потребою в усуненні небезпеки в результаті посягання.

Мотив безпосередньо пов'язаний з метою. Зв'язок мотиву і мети є тією підставою, завдяки якій поведінка має логічний зміст. Тобто метою оборонних дій людини у стані необхідної оборони є намір захисту себе, своїх прав і свобод, інших осіб та їх законних інтересів, охоронюваних законом інтересів суспільства чи держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння особі, яка посягає, шкоди, не допускаючи при цьому перевищення меж необхідної оборони.

Відповідно до ч.1 ст. 36 КК України метою необхідної оборони є захист охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання. У зв'язку із цим суспільна корисність вчинку втрачає свій зміст у разі, коли метою необхідної оборони були не зазначені цілі, а наприклад, мета розправи над тим, хто посягає, помста тощо. У тих випадках, коли визначальним у

поведінці особи було не відвернення нападу та захист, а бажання спричинити шкоду потерпілому, такі дії не утворюють необхідної оборони. Таким же чином має розглядатися питання й у випадку, коли дії, хоча об'єктивно й були спрямовані на відвернення суспільно небезпечного посягання, але суб'єктивно вони переслідували досягнення інших цілей.

Проблема полягає у тому, що особа, яка захищається, у своїй поведінці найчастіше керується не одним мотивом, а змішаними мотивами, тобто кількома. У цьому разі необхідно з'ясовувати співвідношення таких мотивів. У випадку вчинення перевищення меж необхідної оборони, як правило, необхідно констатувати наявність змішаних мотивів. До суспільно корисних мотивів захисту правохоронюваних інтересів можуть додаватися такі суспільно небезпечні мотиви, як помста, ревності тощо. Проте у будь-якому разі домінуючим мотивом має залишатися суспільно корисний мотив, оскільки лише у цьому разі вчинене діяння може кваліфікуватись як перевищення меж необхідної оборони.

У всіх інших випадках, коли домінуючим мотивом стають помста або ревності, діяння має розцінюватись як вчинене у стані сильного душевного хвилювання або на загальних підставах.

Поряд з мотивами і метою необхідно також враховувати й емоційний стан особи, яка вчиняє акт необхідної оборони. Емоції впливають на усвідомлення потреби впливати на активність суб'єкта оборони. У психології та філософії виокремлюють 4 основні форми емоційних станів, які різняться за силою і тривалістю. Найчастіше

кримінальне право звертається до афекту. Афект — психічний стан, ознакою якого є домінування певної емоції, що зумовлює особливості сприйняття подразників і характер дій особи. Афект — один із видів емоційних реакцій, а емоція є складовою частиною афекту⁵. Коли мова йде про стан сильного душевного хвилювання, деякі правознавці визначають його лише як фізіологічний афект і вважають цей стан нехворобливим⁶. Інші, характеризуючи стан сильного душевного хвилювання, розуміють теж фізіологічний афект, але одночасно мають на увазі й просто афект, його вид⁷. Перевищення меж необхідної оборони, що супроводжується хвилюванням особи, яка обороняється, не має перешкоджати основній меті — відбити напад, захистити себе від посягання⁸. Законодавець вважає, що умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони є менш небезпечним злочином, ніж умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання⁹. І це, як уявляється, виправдано, оскільки існування стану необхідної оборони залежить від існування суспільно небезпечного посягання. Звідси випливає, що для вирішення питання про існування стану необхідної оборони і, отже, для розмежування злочинів, учинених у стані сильного душевного хвилювання і при перевищенні меж необхідної оборони, є встановлення початкового та кінцевого моментів посягання.

Афектний стан того, хто обороняється, є "розгубленістю духу", що викликано зовсім іншими обставинами, ніж у складі злочину, який передбачений ст. 116 і ст. 123 КК України. Тут мова йде про акт помсти, тоді як при обороні має

місце захист від посягання. Заслужовує на увагу позиція В. Ткаченка, відповідно до якої фізіологічний афект за змістом буває різним: переляк, страх, ненависть, помста¹⁰.

Для стану необхідної оборони, особливо при відбитті нападів, пов'язаних із застосуванням насильства над особою, є характерною така емоційна напруга, яка виникає дуже швидко, раптово. За наявності стану сильного душевного хвилювання визначним мотивом є гнів, що викликає прагнення заподіяти шкоду тому, хто посягає. В результаті емоційної напруги та збудження суб'єкт втрачає контроль над своїми діями¹¹. Людина у стані афекту інколи зовсім не розуміє, що робить, не може керувати своїми діями і вчинками, не може "тримати себе в руках", вона повністю захоплена емоційними переживаннями і слабо усвідомлює їх характер та значення. І хоча особа, яка захищається, є осудною, стан сильного душевного хвилювання значно послаблює її самоконтроль над своїми вчинками. Тому вимагати, за твердженням Г. Колмакової, від особи, яка знаходиться у стані афекту при відбитті раптового нападу, співмірних засобів захисту, а тим більше таких наслідків, які не заподіяли б смерть особи, яка вчиняє напад, протирічить не тільки психологічній природі людини, а й здоровому глузду¹².

Фізіологічний афект, який є одним із компонентів сильного душевного хвилювання, буває різним за змістом: страх, гнів, ненависть, відчай¹³. Страх, відчай, ненависть та інші види афекту погіршують правильне розуміння ситуації, яка склалася, можуть

створити хибне уявлення про наміри присутніх, про число тих, хто нападає, про характер дій того, хто нападає, і врешті-решт стати обставиною, яка виключає винність, а відповідно, і кримінальну відповідальність особи, яка об'єктивно перевищила межі необхідної оборони. При вирішенні питання про існування чи відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони суди повинні враховувати ту обставину, що у разі сильного душевного хвилювання, страху, викликаних нападом, його раптовістю, особа, яка оборонялася, не завжди може точно уявити характер небезпеки і обрати засоби захисту, що може викликати більш тяжкі наслідки, за які вона не може нести відповідальність. У тих випадках, коли відповідно до матеріалів справи існують докази або припущення про афектний стан особи в момент вчинення шкідливих дій, стан її психіки у конфліктній ситуації підлягає аналізу при розслідуванні цієї категорії справ, особливо коли мова йде про афектні стани та про визначення їх виду. На існування цих станів, як правило, вказують такі обставини: відсутність снокою, що виражається у сильних, стрімких, безперервних автоматичних рухах, які мають виражений характер і безпосередньо пов'язані з наміром заподіяти будь-яку фізичну шкоду нападнику; часто дії такої особи пов'язані з нанесенням тому, хто посягає, багатьох ударів та поранень, які мають характер особливої жорстокості і є відображенням її сильного озлоблення.

Страх впливає на формування захисної реакції громадян. Криміногенний вплив страху виражається на кількох рівнях. На за-

гальносоціальному рівні: страх перед злочинністю погіршує якість життя, примушує громадян використовувати захисні засоби. На індивідуальному рівні страх стати жертвою злочину впливає на психіку і моральні оцінки особи, дестабілізує психічний стан суб'єкта, підштовхує його до необміркованих, афектних вчинків, знижує межі самоконтролю й підвищує імпульсивність реакцій. Страх залежно від особливостей психіки суб'єкта може знизити захисні можливості особи в криміногенній ситуації.

Афект страху — це реакція самозахисту. Він викликається небезпекою посягання, яка сприймається як загроза найбільш важливим благам, наприклад життю, особистій недоторканності чи недоторканності житла. Афект страху пов'язаний з безумовним оборонним рефлексом. Дії, які вчиняються у цьому стані, мають оборонний характер і спрямовані на відвернення небезпеки, на захист.

Оскільки фізіологічний афект — це особливий психічний стан, існування якого потребує спеціальних знань, то для його виявлення необхідно призначити судово-психологічну або комплексну судово-психіатричну експертизу. Дослідження інтенсивності, тривалості та механізму стану афекту методами зазначених експертиз забезпечать наукову обґрунтованість і достовірність висновків досудового розслідування.

При розгляді ситуації "посягання-захист", яка зовні характеризується тим, що особа, яка обороняється, при відверненні суспільно небезпечного посягання об'єктивно вийшла за межі необхідної оборони, при цьому завдала особі, яка

вчинила напад, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає характеру і ступеню суспільно небезпечного посягання. Необхідно визнати, що при такій ситуації, незважаючи на суспільно корисну мету захисних дій і соціально схвальний мотив поведінки, особа, яка обороняється, перевищила допустимі межі оборони. Водночас внутрішній бік поведінки того, хто обороняється, характеризується афектом страху, який вищк.

У судовій практиці, за твердженням Т. Ткаченко, найчастіше зустрічаються афекти гніву і страху. Кожний із них, хоча і може бути викликаний однаковими мотивами, проте виконує у психіці різну роль. Афект гніву належить до захисних рефлексів і має агресивний характер. Самозахисний характер афекту гніву полягає в тому, що людина потребує емоційної розрядки шляхом агресії. Афект страху пов'язаний з безумовним оборонним рефлексом. Він виникає від небезпеки для найбільш важливих благ, тому при відбитті насильницьких посягань, як вважає Т. Ткаченко, небезпека викликає у того, хто обороняється, афект страху, під впливом якого і перевищуються межі необхідної оборони¹⁴. Специфіка злочинів, які пов'язані з перевищенням меж необхідної оборони, полягає в тому, що вони вчиняються тільки умисно. Можна зробити висновок, що для злочинів, передбачених ст. 116 і ст. 123 КК України, обов'язковими ознаками складу є афект гніву та ненависті. Якщо насилля викликано афектом страху, тоді оборонні дії особи можна вважати правомірними. При афекті страху, коли джерелом активності є потреба припинити небезпеку, всі психо-

фізичні сили концентруються на задоволенні саме цієї потреби, тобто на досягненні мети, заради якої вчиняються дії. Якщо враховувати і ту обставину, що афектна поведінка виникає миттєво, без процесу мотивації й обмірковування, то хіба можна стверджувати, що у стані афекту при обороні можливе свідоме допущення настання негативних для індивіда наслідків? Афект страху викликаний ситуаціями, які утворюють значну загрозу найбільш важливим благам людини. Він пов'язаний з безумовним оборонним рефлексом. Дії, які вчинені у цьому стані, мають оборонний характер і спрямовані на усунення небезпеки, тобто захист.

Отже, автор вважає, що при афекті страху особа, яка обороняється, виключає можливість існування умислу.

Та оскільки природні результати захисних дій є ширшими за ті результати, заради яких вчиняється поведінка, оскільки при афекті можлива необережна форма вини, коли суб'єкт оборони через афект не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків своїх захисних дій, які об'єктивно перевищили допустимі межі оборони, хоча при необхідній увазі і завбачливості повинен був і міг передбачити ці наслідки. Але і в цьому випадку кримінальна відповідальність особи, яка обороняється, виключається з огляду на пряму вказівку закону (ст. 36 КК України) на умисну форму вини при перевищенні меж необхідної оборони. Варто зазначити, що при відбитті насильницьких посягань, коли людиною, яка потрапила в екстремальну ситуацію, рухає такий уроджений інстинкт, властивий усім живим істотам, як потяг

до життя, то говорити про вину і кримінальну відповідальність неприродно.

В останні два-три десятиліття увага психологів усе більше зосереджена на дослідженні стресових станів людини, які виникають у ситуації напруги. Стресові стани характеризуються меншою інтенсивністю і силою переживання, ніж афекти. Вони виникають під час появи різного роду екстремальних факторів: дефіцит часу, проблем на роботі тощо. Стан психічної напруги значно частіше, ніж афект виникає в реальній діяльності людини. Через це виникають помилки у сприйнятті дійсності, зменшується обсяг уваги, утворюються провали у пам'яті, порушується оцінка часових інтервалів, з'являються труднощі у розумінні ситуації в цілому. Цікавими є факти, які свідчать про те, що у стресовому стані викликає труднощі оцінка сили фактора, який загрожує. Свідчення про негативний вплив стресових станів на пізнання і діяльність людини підтверджують необхідність при розслідуванні і судовому розгляді деяких категорій кримінальних справ особливо аналізу психологічного стану людини, навіть якщо не виникає підозри, що протиправні дії були вчинені у стані афекту. Найперше це стосується справ про перевищення меж необхідної оборони.

Злочинний результат, якого прагне запобігти той, хто обороняється, є, за загальним правилом, матеріальним утворенням, що має, якщо його допустити, ціннісні, натуральні, медико-біологічні, психофізіологічні і тому подібні вимірні параметри. Якщо посягання безпосереднє й об'єктивно є спробою застосування насильства, яке є не-

безпечним для життя, або погрозою застосування такого насильства, то межі оборони можуть доходити до позбавлення життя того, хто посягає. Представникам правоохоронних органів у дослідженні емоційного стану людини, яка обвинувачується у перевищенні меж необхідної оборони, й у визначенні її можливості утримуватися в межах необхідної оборони може допомогти судово-психологічна експертиза. У таких випадках перед експертами-психологами можуть бути поставлені такі запитання: чи знаходився у стресовому стані обвинувачений у момент діяння, що йому інкримінується? Якщо враховувати емоційний стан обвинуваченого, чи міг він точно співвідносити свої оборонні дії з об'єктивними вимогами ситуації?

Вимозі співмірності засобів в обороні поступається не тільки принцип природного права, а й суб'єктивний момент захисних дій. Звідси випливає, що при захисті інтересів від суспільно небезпечного посягання особа, яка обороняється, може і повинна обирати засоби оборони не з однією загальною і кінцевою метою оборонити те благо, яке вона захищає, як це повинно бути, а скоріше для того, щоб не допустити перевищення меж захисту над характером і небезпечністю посягання. Мотивом дій того, хто обороняється, у стані необхідної оборони, як правило, є усвідомлення спонукування, яке обумовлене потребою в усуненні небезпеки від суспільно небезпечного посягання правомірним способом. Щодо протиправних дій, які вчинені у стані необхідної оборони, їх мотивом є трансформована у намірах потреба в усуненні небезпеки, яка виникла в результаті посягання, при усві-